

Frege'nin Anlam ve Gönderim Ayrımı ^[*]

Frege's Distinction of Sense and Reference

MUSTAFA YILDIRIM
Çankırı Karatekin University

Received: 18.11.2017 | Accepted: 28.12.2017

Abstract: Frege is in modern terms the founder of the philosophy of language. With asserting a great deal of thoughts, he sets the agenda for studies in the philosophy of language. He gives to the philosophy of language a central place in philosophy and achieves a revolution in the history of philosophy. This revolution could only compare with that of Descartes which was achieved by him at daybreak of modern thought. Frege's article which makes the most deeply impact on philosophers of language is "On Sense and Reference". In this article, Frege makes his famous distinction between sense and reference. In this article, he also applies distinction of sense and reference to sentences, subclauses and statements include definite descriptions. In this paper, by focussing on distinction between sense and reference, we will try to reveal how Frege applies this distinction to these statements.

Keywords: Sense, reference, sense and reference distinction, thought, truth value, proper noun.

© Yıldırım, M. (2017). Frege'nin Anlam ve Gönderim Ayrımı. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 7 (2), 163-183.

Giriş

Modern mantığın ve analitik felsefenin kurucusu kabul edilen Frege, modern dil felsefesinin temel konularını yazmış olduğu üç etkili makaleyle belirlemeyi başarır. Modern dil felsefesinin gündemini belirleyen bu makaleler “*Fonksiyon ve Kavram* (1891)”, “*Anlam ve Gönderim Üzerine* (1892)” ve “*Kavram ve Nesne Üzerine* (1892)” başlıklarını taşırlar. Frege’nin özellikle “*Anlam ve Gönderim Üzerine*” başlıklı makalesi felsefe tarihinde bir çığır açar. Frege’nin, adı geçen makalede, anlam ve gönderim arasında yapmış olduğu ayırım, dil hakkındaki ilk kapsamlı teorinin ortaya çıkmasını sağlar. Frege’nin yapmış olduğu ayırım, anlamı bilmenin, gönderimi de bilmeyi gerektirmediğini göz önüne serer. Ancak diğer taraftan, “anamlar aracılığıyla nesnelere bahsetmemiz ve onlara gönderme yapmamız olanaklı” hale gelir (İnan, 2013: 41).

Frege, dil felsefesi açısından oldukça önemli olan anlam ve gönderim arasındaki ayırımı ilk kez “*Fonksiyon ve Kavram*” başlıklı makalesinde ele alır. Filozof, bu makalede, dilsel bir işaretin anlamı ve gönderimi arasındaki ayırımı matematiksel denklemler açısından ele alır. Frege, adı geçen makalede, 2^4 ile 4^2 sayılarının bir ve aynı sayının, yani 16 sayısının yerini tuttuklarını, ancak bu iki sayının farklı düşünce içeriklerine sahip olduklarını, dolayısıyla farklı anlamlara sahip olduklarını ifade eder (Frege, 1988: 14). Görüldüğü gibi, Frege matematiksel bir ifadenin yerini tuttuğu reel sayı ile bu sayının tanımlanma ya adlandırılma biçimleri arasında bir ayırım yapar. Frege, bir sayının farklı tanımlanma biçimlerini anlam (*Sinn/Sense*), matematiksel bir ifadenin yerini tuttuğu sayıyı ise bu matematiksel ifadenin gönderimi (*Bedeutung/Reference*) olarak adlandırır (Kennett, 2002: 8-9).

O, dil felsefesinin kurucu metni olarak kabul edilen, 1892 tarihli “*Anlam ve Gönderim Üzerine*”¹ başlıklı makalesinde ise, “*Fonksiyon ve Kavram*” makalesinde açıkça belirtilmiş olan kafa karıştırıcı tezlerin bazılarını karşı yöneltilen eleştirilere yanıt verir; anlam ve gönderim arasındaki ayırımı, yalnızca matematiksel ifadelerle değil, bütün dilsel ifadelerle uygular. Biz

¹ Almanca *Bedeutung* ve İngilizcesi *Reference* olan sözcüğü, gönderim olarak karşılayacağım için, Frege’nin anlam ve gönderim ayırımını ele aldığı makalesini “*Anlam ve Gönderim Üzerine*” diye çevireceğim. Ancak Türkçesini kullanacağım makale “Anlam ve Gönderge Üzerine” başlığını taşıyor. Bu makaleden alıntı yaptığımda, dipnotta “Anlam ve Gönderge Üzerine” diye belirteceğim, ancak bunun dışındaki bütün kullanımlarda anlam ve gönderim sözcüklerini kullanacağım.

ise anlam ve gönderim arasındaki ayrımı, “*Anlam ve Gönderim Üzerine*” başlıklı makaleyi ele alarak belirgin hale getirmeye çalışacağız.

1. Özdeşlik İfadelerinden Anlam ve Gönderim Ayrımına

Frege, söz konusu makaleye, özdeşlik hakkındaki bir soruyla başlar: Özdeşlik bir ilişki midir? Eğer bir ilişkiyse, nesnelere arasındaki bir ilişki midir, yoksa adlar ya da nesnelere işaretleri arasındaki bir ilişki midir? Frege, bu soruyu sorduktan sonra, geçmişte, özdeşliğin adlar ve nesnelere semboller arasındaki bir ilişki olduğunu düşünmenin kendisine daha uygun görünmüş olduğunu belirtir. O, ilk kez *Begriffsschrift*'te, özdeşlik ilişkisinin ne türden bir ilişki olduğu konusuna eğilir ve hatta özdeşlik ilişkisini gösterecek sembolü tanıtır. Frege'nin özdeşlik ilişkisinin ne türden bir ilişki olduğu sorusuna verdiği yanıtın zaman içinde değiştiğini belirtmekte yarar vardır. İşte Frege, “*Anlam ve Gönderim Üzerine*”de, eski görüşünün yol açtığı sorunlara değindikten sonra, konuya ilişkin yeni görüşünü açıklamayı tercih eder.

Frege'nin “*Fonksiyon ve Kavram*”da vermiş olduğu örneği dikkati alırsak, “Sabah yıldızı, Sabah yıldızıdır” ifadesi, “Sabah yıldızı, Akşam yıldızıdır” ifadesinden bilişsel değer bakımından oldukça farklıdır (Frege, 1988: 14). İlk ifade analitik bir önerme iken, ikinci ifade astronomik bir keşfin kaydedilmesi olarak sentetik bir önermedir. Eğer biz özdeşliğin işaretlerin gösterdiği nesnelere arasındaki bir ilişki olduğunu düşünürsek, ‘ $a = a$ ’ biçimindeki önerme, ‘ $a = b$ ’ biçimindeki önermeden bilişsel değer açısından farklılık göstermeyecektir. “O halde, bir bağıntı, bir şeyin kendisine göre açıklanmasıdır ve gerçekte o öyle bir şeydir ki kapsadığı her bir şey başka bir şeye değil kendine dayanır” Frege, 2015: 55).

Özdeşliğin işaretler ya da adlar arasındaki ilişkiyi ifade ettiği ve ‘ $a = b$ ’ önermesinin, ‘ a ’ ve ‘ b ’ adlarının ya da işaretlerinin aynı şeyi gösterdiğini düşünmek daha makul hale gelecektir. Bu, Frege'nin *Begriffsschrift*'te benimsemiş olduğu eski yaklaşımıdır (Kenny, 2000: 126). Ancak bu görüş zamanla hem Frege'nin, hem de başka filozofların yaptığı bir itiraz söz konusudur. Adların kullanımı keyfi olduğundan dolayı, ‘ $a = b$ ’ biçimindeki her sentetik önerme, işaretler ya da adlar arasındaki bir ilişkiyi gösteriyorsa, bu biçimdeki önermeler dış dünya hakkında herhangi hakiki bir bilgiyi ifade edemeyeceklerdir. Bu tür önermeler sadece adların gösterim kipine

(*mode of designation*) işaret edecektir. Bu durumda, ‘Akşam yıldızı, Sabah yıldızıdır’ önermesi astronomik bir keşfin açıklanmasından ziyade, sözcüksel bir olguyu gösterecektir. Bu, Frege’nin *Begriffsschrift*’i yazdığında zaten farkında olduğu bir husustur (Kenny, 2000: 127). O, *Begriffsschrift*’te, içerik özdeşliği için bir işarete sahip olma ihtiyacının, aynı içeriklerin tamamen farklı yollarla belirlenebileceği olgusuna dayandığını ve sentetik bir özdeşlik yargısının, aynı içeriğin, onu belirlemenin iki yolu tarafından verilmiş olduğuna işaret ettiğini söyler (Frege, 1969: 21).

Frege’nin, anlam ve gönderim ayrımını anlatırken, “Akşam Yıldızı” ve “Sabah Yıldızı”nın özdeşliğini örnek olarak vermesi tesadüf değildir. O, bir ifadenin anlamını bilmenin onun gönderimini bilmekten oluşmadığını ileri sürdüğünde, “Babilliler zamanından beri ayrı ayrı zicleri² tutulmuş olan ‘Sabah Yıldızı’ ve ‘Akşam Yıldızı’ betimleri ile anılan gök cisimlerinin aynı cisim, bir başka adı da ‘Venüs Gezegeni’ olan cisim olduğu keşfedilmiştir” (Rızatepe, 1989: 51). Bu keşif, insanların o güne kadar farklı gök cisimleri olarak inceledikleri ‘Sabah Yıldızı’ ve ‘Akşam Yıldızı’nın gönderimlerini hiçbir şekilde bilmemiş olduklarını gösterir; çünkü insanlar bu betimlemelerin gönderimlerini bilmiş olsalardı, bu iki betimlemenin aynı nesneye gönderimde bulunduğunu bilirlerdi. Dolayısıyla, “anlam bilmenin gönderim bilmekten ibaret olmadığını, hatta bir ifadenin anlamını bilmenin gönderimini de bilmeyi gerektirmediğini teslim etmeliyiz” (Rızatepe, 1989: 52).

Frege, “*Anlam ve Gönderim Üzerine*” başlıklı makalesinde, ancak ve ancak işaretler ya da adlar arasındaki farklılık, işaret edilen veya gösterilen şeyin sunum kipindeki (*mode of presentation*) bir farklılığa tekabül ediyor- sa, bir özdeşlik ifadesinin bilgi verici olabileceğini söyler (Frege, 2015: 56). Başka bir ifadeyle, işaretler arasındaki fark, işaret edilenin sunum kipindeki bir ayrıma karşılık geliyorsa, ‘a = a’nın bilişsel değeri, ‘a = b’nin bilişsel değerinden farklılaşır.

a, *b*, *c*’nin bir üçgenin köşeleri ile bu üçgenin karşıt kenarlarının orta noktalarını birleştiren düz çizgiler olduklarını varsayalım. Bu durumda, *a* ve *b*’nin kesişme noktası *b* ve *c*’nin kesişme noktasının aynıdır. Dolayısıyla biz aynı nokta için farklı gösterimlere iyeyiz ve bu adlar (*a* ve *b*’nin kesişme noktası,

² Astronomik gözlem ve tespitlerin yer aldığı astronomi cetvelleri.

'b' ve 'c'nin kesişme noktası) aynı biçimde sunum kipini belirleyecektir ve böylece ifade gerçek bilgi içerecektir (Frege, 2015: 56).

Bu sunum kipi, sembolün anlamını oluşturur. Yukarıdaki alıntıda, iki ifadenin gönderimleri aynıdır, ancak her birinin anlamı birbirinden farklıdır. Görüldüğü üzere, eğer bir özdeşlik ifadesinde aynı gönderime ve farklı anlamlara sahip iki ad bulunuyorsa, bu ifadenin doğru ve bilgi verici olduğunu söyleyebiliriz (Kenny, 2000: 127). Frege'nin son şeklini almış anlam anlayışında adlar veya işaretler, onların gönderimi ve onların anlamı olmak üzere üç temel öge vardır. Ona göre, işaretlerin veya adların kendilerinin anlamlarını ifade ettiklerini ve kendilerinin gönderimlerine işaret ettiklerini söyleyebiliriz. İşaretleri veya adları kullanarak, bir anlamı ifade edebilir ve bir gönderime işaret ederiz (Frege, 2015: 60-61).

İyi düzenlenmiş bir dilde veya sembolik bir sistemde, her işaret yalnızca tek bir anlama sahip iken, gündelik dillerde bir işaret birden fazla anlama sahip olabilir: örneğin 'yüz' sözcüğü gibi. Frege muhtemelen aynı sözcüklerin aynı bağlamda aynı anlama sahip olmalarını, yani sözcüklerin sabit anlamlara sahip olmasını çok iyi karşıladı. İdeal bir dilde, her işaret için yalnızca tek bir anlam varken, her anlamın yalnızca tek bir işaretle ifade edilmesine gerek yoktur. Zaten gerçek dünyada, aynı anlamları farklı diller aracılığıyla da, farklı işaretler aracılığıyla da ifade ediyoruz. Dolayısıyla, iyi bir çeviride, kaynak metnin anlamı çok iyi şekilde korunmuş olacaktır. Frege'ye göre, çeviride kaybolan şey, anlam değil, ama "şüursel belagatin vermeye çalıştığı renklendirme ve gölgelendirme"dir ve renklendirme ve gölgelendirme, anlamın nesnel olduğu şekilde nesnel değildir" (Kenny, 2000: 128).

Özellikle Russell'ın, Frege'ye yönelttiği en temel eleştiri, anlama sahip olan her sözcüğün bir gönderiminin olmadığı şeklindedir. Frege'nin verdiği örneği dikkate alırsak, "Dünya'dan en uzak gökcismi", "en yavaş yakınsak seri" gibi ifadelerinin her ikisi bir anlama sahiptir, ancak ilk ifadenin muhtemelen ve ikinci ifadenin ise kesinlikle bir gönderiminin olmadığını ve herhangi bir nesneyi göstermediğini görürüz (Frege, 2015: 57). Diğer taraftan, bir ve aynı nesneye çok farklı ifadeler aracılığıyla gönderimde bulunulabilir. Bu durum anlam ve gönderim arasında yapılacak ayrımın çıkış noktasıdır.

Frege, 'ad' ya da 'işaret' nosyonlarını, bir kavram veya ilişki olarak de-

ğil, “belirli bir nesne olarak kendi gönderimine sahip bir özel adın yerini alan herhangi bir ad” olarak düşünür (Frege, 2015: 56). O, aynı zamanda, birkaç sözcükten veya işaretten oluşan bütün nesnelere gösterimini kısa olması için özel ad (*proper name*) olarak adlandırılmıştır.

Frege, diğer taraftan, sözcüklerin olağan kullanımları ile dolaylı kullanımları arasındaki ayırmadan bahsetmiştir. Ona göre, sözcüklerin olağan kullanımında, insanların üzerinde konuşmak istediği şey sözcüklerin gönderimleridir. Bir kişi, bir sözcüğün kendisi ya da onun anlamı üzerine konuşmak istediğinde ise, sözcükler dolaylı olarak kullanılırlar. Bu durum, örneğin, bir kişinin başka birisinin sözlerini aktardığında görülebilir. Tırnak işareti içine alınması gereken bu alıntının, olağan bir gönderime sahip olduğunu ise düşünemeyiz (Frege, 2015: 57-58).

Bir ‘A’ ifadesinin anlamı hakkında konuşmak için bir kişi basitçe “‘A’ ifadesinin anlamı’ ibaresini kullanabilir. Dolaylı anlatımda bir kişi, örneğin, başka bir kişinin sözleri hakkında konuşmaktadır. Bu konuşma tarzında sözcüklerin sıradan göndermeye sahip olmadıkları, ancak genel olarak kendi anlamı olan şeye işaret ettikleri açıktır. Ezcümle şunu söyleyeceğiz: Dolaylı anlatımda sözcükler *dolaylı olarak* kullanılır ya da onlar dolaylı göndermelerine sahiptirler. Biz buna göre *olağan olanı dolaylı* göndermeden ayırt ediyoruz; ve onun olağan anlamını dolaylı anlamından (Frege, 2015: 58).

Demek ki, bir sözün ya da sözcüğün dolaylı gönderimi, onun olağan anlamıdır, yani sözcüğün ya da sözün gösterdiği düşüncedir.

2. Cümleler Düzeyinde Anlam ve Gönderim Ayrımı

Frege, bir sözcüğün anlamını, o sözcüğü anladığımızda kavradığımız şey olarak anlar. O, bir ad somut bir nesneye gönderimde bulunduğu anda, o nesneye ilişkin zihinsel bir imgeye³ veya tasarıma sahip olsak da, bir sözcüğün anlamının yine de zihinsel bir imgeden veya tasarımdan oldukça farklı olduğunu düşünür (Frege, 2015: 59; Kenny, 2000: 128). İmgeler özeldir ve kişiden kişiye değişirler; ancak bir işaretin anlamı, Frege’ye göre, “pek çok insanın ortak özelliği olabilir ve bu nedenle de bireysel zihin

³ Frege, anlamın nesnel olduğunu ve zihinsel bir imgeye ya da bir tasarıma sahip olmanın ise böyle olmadığını düşünür. Yani anlam müşterek, gayri-şahsi bir şey iken, zihinsel bir imge ya da tasarım kişiye özgü ve şahsi olması anlamında özeldir. Bu konuyu çalışmamızın sınırları içerisinde ele almamız mümkün olmadığından, böyle bir açıklamayla yetiniyoruz.

bir parçası ya da kipi değildir” (Frege, 2015: 59). Frege, gönderim, anlam ve zihinsel imge arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için şu analogiyi kullanır:

Bir kişi teleskopla Ay'ı gözlemler. Ben Ay'ın kendisinin göndergeye benzediğini düşünüyorum; o, teleskopun içindeki objektif tarafından yansıtılan gerçek görüntü ve gözlemcinin retinal görüntüsü tarafından aracı olunan gözlemin nesnesidir. Birincinin duyuya benzediğini düşünüyorum, ikincisi ise düşünce veya deneyime benzemektedir. Teleskoptaki görsel izlenim gerçekten tek taraflıdır ve gözlemcilerin görüş noktasına dayanmaktadır; ancak o hala nesnedir, çünkü o ayrımlı gözlemciler tarafından kullanılabilir. Her ne olursa olsun o, ayrımlı kişilerin eş zamanlı olarak kullanabileceği biçimde ayarlanabilir. Ancak herkes kendi özel retinal görünümüne sahip olacaktır (Frege, 2015: 59-60).

Frege'ye göre, zihinsel bir imge senin ya da benim imgemdir; ancak bir anlam, aynı şekilde, belli bir kişiye ait değildir. Çünkü anlamlar müşterektir ve bu sayede düşünceler nesilden nesile aktarılırlar. “*Fonksiyon ve Kavram*” başlıklı makalede görmüş olduğumuz gibi, yalnızca özel adlar değil, aynı zamanda cümleler de anlam ve gönderime sahiptir. O halde, bir düşünce, yani Frege'nin bir cümlenin içeriği olarak değerlendirdiği düşünce, bir cümlenin anlamı ya da gönderimi olabilir mi? (Kenny, 2000: 129).

Şimdilik tümcenin bir göndergeye sahip olduğunu varsayalım. Eğer şimdi tümcenin bir sözcüğünü, aynı göndergeye sahip olan ama başka bir anlama sahip olan diğer bir sözcükle değiştirirsek, bu, tümcenin göndergesi üzerinde etkiye sahip olmayabilir. Ama aynı zamanda böyle bir durumda düşüncenin değiştiğini görebiliriz; çünkü örneğin, ‘Sabah yıldızı Güneş tarafından aydınlatılan bir kütledir’ tümcesindeki düşünceden başkadır. Akşam Yıldızı'nın Sabah Yıldızı olduğunu bilmeyen herhangi bir kişi bu düşüncelerden birinin doğru diğerinin yanlış olduğuna inanabilir. Bu nedenle düşünce tümcenin göndergesi olamaz, ancak o daha çok anlam olarak düşünülmelidir (Frege, 2015: 61-62).

Frege, iki düşüncenin, ancak ve ancak, birinin doğru olduğunu kabul etmeden diğerinin doğru olduğunu kabul etmek imkansız olduğunda özdeş olduklarını, yani aynı şeyi ifade ettiklerini düşünür. Frege'nin bu düşüncesi, değişik ifadelerin anlamlarının özdeşliği için bir kriter işlevi görür. Buna göre, x ve y gibi iki ifadenin anlamı, ancak ve ancak bu iki ifadenin anlamının aynı gönderime sahip olduğunu fark etmeksizin kavranıl-

ması imkansızsa, ayındır (Kenny, 2000: 129-130). Zira “*Fonksiyon ve Kavram*” ve “*Anlam ve Gönderim Üzerine*”de de belirtildiği gibi, bir cümlelerin içeriği olan düşünce, o cümlelerin anlamı iken, bir cümlelerin doğruluk değeri, o cümlelerin gönderimidir.

Frege'nin bir cümlelerin doğruluk değeri, onun gönderimidir iddiasına ilişkin “*Anlam ve Gönderim Üzerine*”de geliştirmiş olduğu argüman şu şekildedir:

Bir bütün olarak bir tümcenin yalnızca anlama sahip olması ama göndergeye sahip olmaması olanaklı mıdır? Her halükarda, bir kimse tıpkı anlama sahip olan ancak göndergeye sahip olmayan tümcelerin parçalarının bulunması gibi, bu tür tümcelerin de bulunmasını bekleyebilir ve göndergesiz özel adları içeren tümceler bu türe ait olacaktır. ‘Odysseus uyku dayken Ithaka sahiline getirildi’ tümcesi açıkça bir anlama sahiptir. Ancak bu tümcede geçen ‘Odysseus’ adının bir göndergeye sahip olup olmadığı kuşkuludur için, tüm tümcenin bir göndergeye sahip olup olmadığı da kuşkuludur (Frege, 2015: 62).

Yukarıdaki alıntıdan çıkarabileceğimiz sonuç, bir cümlelerin gönderiminin, o cümlelerin parçalarının gönderimleri aracılığıyla belirlenebileceğidir. Dolayısıyla, eğer bir cümleyi oluşturan sözcüklerden birinin gönderimi yoksa bu cümlede neyin eksik olduğunu anlamak gerekir. Eğer söz konusu olan yalnızca bir cümlelerin anlamı olan düşünce ise, ‘Odysseus’ adının bir gönderiminin olup olmamasının bir önemi yoktur; çünkü sözcük bir gönderime sahip olup olmasa da, cümlelerin anlamı olan düşünce aynı kalır. Ancak eğer cümlelerin gönderimi olan doğruluk değeriyle ilgileniyorsak, cümlelerin doğru ya da yanlış olabilmesi için, ‘Odysseus’ sözcüğünün bir gönderme sahip olması zorunludur. Dolayısıyla, bu sözcüğün bir gönderimi yoksa bu cümlelerin doğru ya da yanlış olduğunu söylemek mümkün değildir (Kenny, 2000: 130).

Neden bir özel adın sadece bir anlama sahip olmasını değil, ama ayrıca bir de göndergeye sahip olmasını istiyoruz? Düşünce niçin bizim için yeterli değildir? Çünkü ve belli bir dereceye kadar, biz onun doğruluk değeri konusunda kaygılıyız (Frege, 2015: 62).

Frege, epik bir şiir söz konusu olduğunda, anlamın yeterli olduğunu, ancak bilimsel araştırmalarda veya hakikatin araştırılmasında anlamdan

gönderime doğru sürüklendiğimizi düşünür. Dolayısıyla, Frege'ye göre, biz bir cümlenin gönderiminin onun doğruluk değeri (doğru ve yanlış) olduğunu kabul etmeye doğru sürükleniriz (Frege, 2015: 63).

Frege'nin, bir ad ile adın gönderimi arasında kurduğu ilişkiyi, bir cümle ile cümlenin gönderimi olan doğruluk değeri arasındaki ilişkiye benzetmesi, onun bildirim ve yükleme arasında yaptığı ayrımla bağlantılıdır (Kenny, 2000: 131). Frege, bir düşünce ile o düşüncenin doğruluğu arasındaki ilişkinin, ilk etapta özne ve yüklem ilişkisine benzetilebileceğini söyler. Örneğin, bir kişi "5'in bir asal sayı olduğu düşüncesinin doğru olduğunu" söyleyebilir (Frege, 2015: 64). Ancak, Frege'ye göre, bu cümlenin ifade etmiş olduğu düşünce, daha basit olan '5 bir asal sayıdır' cümlesinin içerdiği düşünceden farklı değildir. Aynı anlama sahip olan bu iki cümle Doğru'nun adlarıdır (Kenny, 2000: 131). Farklı gramatikal yapıya sahip olan bu iki cümlenin aynı doğruluk değerine sahip olması, düşünce ve düşüncenin doğruluk değeri arasındaki ilişkinin, özne ve yüklem arasındaki ilişkiyle bağlantısız olduğunu gösterir.

Özne ve yüklem (mantıksal anlamda anlaşıldığında) gerçekten düşüncenin öğeleridirler. Onlar bilgi konusunda aynı düzeye bağlıdırlar. Özne ve yüklemi birleştirmekle bir kişi sadece düşünceye ulaşır, ne ki hiçbir zaman anlamdan göndergeye ve düşünceden onun doğruluk değerine ulaşamaz (Frege, 2015: 64).

Özne ve yüklem bileşiminin bir kişiyi yalnızca bir cümlenin içerdiği düşünceye götürmesi, doğruluk değerinin cümlenin içerdiği düşüncenin bir bileşeni olmadığı sonucunu doğurur. Frege, sadece bir düşüncenin kavranışı olarak düşünülemez olan bir yargıda bulunma edimi sayesinde düşünceden gönderime, yani anlamdan doğruluk değerine geçilebileceğini öne sürer (Kenny, 2000: 131). Bazı düşünürler, bir düşünce ya da cümlenin yalnızca dil dışı ya da zihin dışı bir gerçekliğe tekabül ettiğinde doğru olabileceğini öne sürmüşlerdir. Frege ise, cümlelerin tekabül ettiği dil dışı gerçeklikler olarak olgular yerine, doğruluk değerlerinin parçalarını gündeme getirmiştir:

Burada 'parça' sözcüğünü özel bir anlamda kullandım. Gerçekte, eğer sözcüğün kendisi tümcenin bir parçası ise, sözcüğün göndergesini tümcenin göndergesinin parçası olarak adlandırmak suretiyle, tümcenin tümü ve parçaları arasındaki bağıntıyı onun göndergesine devrettim (Frege, 2015: 65).

Frege, “bütün gönderge ve onun bir parçası, kalanı belirlemek için yeterli” olmadığından dolayı, yukarıdaki görüşüne itiraz edilebileceğini düşünür (Frege, 2015: 65).

Frege'nin felsefi dizgesinde, cümlelerin birbirine koştur üç parça-bütün ilişkisi vardır. Onun ilk parça-bütün ilişkisi, dilsel ifadeleri tabi tuttuğu argüman ve fonksiyon ayrımıdır. Bu ayrım filozofun geleneksel özne-yüklem ayrımı yerine ikame ettiği ayrımdır. Örneğin, ‘Scott İskoç’tur’ cümlesinde ‘... İskoç’tur’ fonksiyon ve ‘Scott’ adı ise argümandır. Fonksiyon ve argüman arasındaki ayrım cümleler düzeyindeki parça-bütün ilişkisini göstermektedir. Onun ikinci düzey parça-bütün ilişkisi, anlam düzeyinde, cümledeki düşüncenin, cümledeki adın anlamı ve yüklem anlamının birleşiminden oluşmasıdır. Örneğin, ‘Fransa’nın kralı keldir’ cümlesinin dile getirdiği düşünce, ‘Fransa’nın kralı’ adı ve ‘... keldir’ yüklemi anlaşılabilir (Kenny, 2000: 134).

Frege, gönderim düzeyinde de, parça-bütün ilişkisini gözetmiştir. Bu üçüncü düzey parça-bütün ilişkisi, bir bütün olan doğruluk değeri ile parça olan bir adın gönderimi arasındadır. Yani bir adın gönderimi, o adın içinde bulunduğu cümlenin gönderiminin bir parçasıdır. Aynı şekilde, bir yüklem gönderimi de, o yüklem içinde bulunduğu cümlenin gönderiminin bir parçası olmalıdır. Ancak, yüklem gönderiminin, cümlenin gönderiminin bir parçasını oluşturduğunu “*Anlam ve Gönderim Üzerine*”den değil de, “*Kavram ve Nesne Üzerine*” makalesinden anlıyoruz (Frege, 1989; 2015: 57).

Frege'nin doğruluk değeri düzeyinde parça-bütün terminolojisini kullanmayı sürdürmesini, özellikle herhangi bir cümledeki özel adın, eş-gönderimsel bir ifadeyle değiştirildiğinde, cümlenin gönderiminin, yani doğruluk değerinin değişmediğini göstermek istemesiyle ilişkilendirebiliriz. Örneğin, ‘Scott, İskoç’tur’ cümlesinde, ‘Scott’ adı yerine ‘Waverly’nin yazarı’ ifadesini koyarsak, cümlenin doğruluk değeri aynı kalmaya devam eder. Aynı şekilde, bir sözcüde yer alan bir cümle ya da cümlecğin yerine, aynı gönderime sahip başka bir cümle ya da cümlecik koyduğumuzda da, sözcenin doğruluk değeri değişmeyecektir. Bu durum, mantıksal bağlaçlarla birbirine bağlı bileşik önermeler için de geçerli olacaktır. Örneğin, iki doğru cümleden oluşan bir tümel evetleme önermesinde, bileşen cümlelerden birini, doğru olan başka bir cümleyle değiştirirsek, tümel evetle-

me önermesinin doğruluk değeri aynı kalacaktır. Bu ise, içerisinde mantıksal bağlaç bulunan bileşik önermelerinin doğruluk değerinin, doğruluk fonksiyonuna bağlı olduğunu; yani tek tek bileşen önermelerin doğruluk değerine bağlı olduğunu, ancak bileşen önermelerin içeriğine bağlı olmadığını ifade eder (Kenny, 2000: 135). Frege, “*Anlam ve Gönderim Üzerine*”de ‘eğer Güneş çoktan doğduysa, gökyüzü çok bulutludur’ koşullu önermesinden hareketle şunları söyler:

Burada koşullu yan tümceler ile bağımsız yan tümcelelerin doğruluk değerleri arasındaki bir bağlantıdan söz edilmekte olduğu söylenebilir, yani durum, öncekinin doğrunun yerine geçtiği ve sonrakinin yanlışın yerine geçtiği yerde meydana gelmez. Bundan dolayı, gökyüzü çok bulutlu olsun ya da olmasın, Güneş henüz doğmamışsa, tümcemiz doğrudur ve ayrıca Güneş doğmuş ise gökyüzü çok bulutludur. Çünkü burada yalnızca doğruluk değerleri söz konusudur, her bileşen tümcenin yeri, bütünün doğruluk değerini değiştirmesizin aynı doğruluk değerine sahip başka bir tümceyle değiştirilebilir (Frege, 2015: 75).

Yukarıda Frege'nin verdiği örneğin anlamı; yani önermenin ifade ettiği düşünce, ‘ya Güneş henüz doğmamıştır ya da gökyüzü çok bulutludur’ önermesinin anlamıyla aynıdır. Filozofun bileşik önermelerin doğruluk değerlerinin, tek tek bileşen önermelerin doğruluk değerine bağlı olduğu düşüncesi doğrultusunda, biraz tuhaf görünse de, bir kimse Güneş doğmadan önce, ‘eğer Güneş çoktan doğduysa, 6 çift sayıdır’ şeklinde bir koşullu önermeyi dile getirdiğinde, bu önerme de doğru olacaktır. O, böylesi önermelerin, hüznü bir şarkının neşeli bir şekilde söylenmesine benzediğini düşünür (Frege, 2015: 75; Kenny, 2000: 136). O, aynı zamanda, ‘gerçi’, ‘-e rağmen’, ‘ancak’ gibi bağlaçların da mantıksal bağlaçlar olarak değerlendirilebileceğini söyler (Kenny, 2000: 136).

3. Yan Cümlelerin Anlam ve Gönderimleri

Frege'den sonraki filozoflar, içerisinde mantıksal bağlaç taşıyan bileşik önermelerin her bir bileşen önermesini, birbirine eşit düzeyde eşgüdümlü olan ifadeler olarak değerlendirirler. Ancak filozofun dil felsefesiyle ilgili çalışmalarını gerçekleştirdiği sıralarda, bileşik önermelerdeki bileşenlerden birinin diğerine tabi kılındığı düşünülmekteydi (Kenny, 2000: 136). Nitekim onun zamanında dilbilgisiyle uğraşanlar, yan cümlelerin,

cümlelerin parçaları olduklarını düşünmüşler ve “bir bağlı tümcenin göndergesinin, anlamı bir düşünce değil ama bir düşüncenin parçası olan bir tümcenin bir parçası” olduğunu kabul etmişlerdir (Frege, 2015: 66). Frege, zamanının gramercilerden farklı olarak, bir yan cümle, onun nazarında değiştirilebilir bir parça olabilmesi için, gönderiminin bir doğruluk değeri olması gerektiğini düşünür. Dolayısıyla, gönderimi doğruluk değeri olan bir yan cümle, gönderimi doğruluk değeri olan ve aynı doğruluk değerine sahip bir başka yan cümleyle değiştirildiğinde, bu yan cümle içinde bulunduğu cümlelerin doğruluk değeri değişmeden kalacaktır. Görüldüğü gibi, Frege bütün yan cümlelerin gönderiminin bir doğruluk değeri olmadığını fark etmesi hasebiyle zamanının gramercilerinden ayrılır. O, aslında, bir cümlelerin gönderiminin onun doğruluk değeri olduğu şeklindeki kuralın, yan cümlelere genel anlamda uygulanamayacağını fark eder ve yan cümlelerin gönderimlerinin onların doğruluk değeri olmadığı durumları tespit etmeye yönelir (Frege, 2015: 66; Kenny, 2000: 136).

Frege, gönderimi doğruluk değeri olmayan yan cümlelerin anlamlarının da bağımsız bir düşünce olamayacağını ifade eder. Ona göre, bir yan cümlelerin gönderimi ise onun olağan anlamıdır. O, doğrudan alıntıda, dolaylı alıntıda ve belirli betimleme olarak adlandırılan yan cümlelerin bulunduğu cümlelerde, yan cümlelerin gönderimleri onların doğruluk değeri değildir. Biz de öncelikle onun doğrudan alıntıyla ilgili söylediklerini ele alalım. Tırnak içine alınmış bir yan cümle, yani doğrudan alıntılanan bir cümlelerin gönderimi onun doğruluk değeri değil, tıpkı ‘Mehmet, “2018 yılında Beşiktaş’ın şampiyon olacağını” söyler’ cümlesinde olduğu gibi, çift tırnakla alıntılanmış yan cümle, onun gönderimidir. Frege, “bu durumda, bir kimsenin kendi sözlerinin ilk önce diğer konuşmacının sözlerine işaret ettiğini ve yalnızca sonra söylenenlerin kendi olağan göndergesine sahip olduğunu” ifade eder (Frege, 2015: 58).

İkinci olarak, tıpkı ‘Mehmet 2016 yılında Beşiktaş’ın şampiyon olacağını söylemiştir’ cümlesinde olduğu gibi, eğer bir cümle dolaylı anlatımla dile getirilmişse, bu cümlelerin gönderimi, onun olağan anlamıdır. Frege, bu cümlelerin, olağan değil, dolaylı bir gönderime sahip olduğunu ve bu cümlelerin dolaylı gönderiminin onun olağan anlamı olduğunu ifade eder (Frege, 2015: 66). Bu örnek, filozofun anlam ve gönderim arasında yaptığı ayrımın çöktüğünü mü göstermektedir? Elbette göstermemektedir

(Kenny, 2000: 137). Aslında örnek, onun ayrımının dolaylı alıntılarda da iş gördüğünü göstermektedir. Dolaylı alıntılarda, bir cümlenin hem dolaylı bir anlama, hem de dolaylı bir göstergeye sahip olması söz konusudur. O, yan tümcenin dolaylı bir anlamının olduğunu ve bu “anlamın düşünce değil, ancak tüm bir karmaşık tümcedeki düşüncenin yalnızca bir parçası olan ‘... düşüncesi’ sözcüklerinin anlamı” olduğunu söyler (Frege, 2015: 66). Dolaylı anlatımlardaki yan cümleciklerin dolaylı gönderimleri ise bir doğruluk değeri değil, yan cümlenin anlamı, yani bir düşüncedir. O, aynı durumun, içerisinde inançlarımızı, umutlarımız, hayal kırıklıklarımızı, hayallerimizi veya başka pek çok duygumuzu ifade eden sözcükleri barındıran bütün cümleler için geçerli olduğunu düşünür) Kenny, 2000: 137).

Hem doğrudan alıntıda, hem de dolaylı alıntıda yan cümlelerin doğruluk değerlerinin, cümlenin doğruluk değerine hiçbir etkisinin olmadığını görürüz. Bir yan cümlenin içinde bulunduğu cümlenin doğruluk değerine etki edebilmesi için yan cümlenin olağan bir gönderime sahip olması gerekir. Ancak, yan cümlelerin olağan değil, dolaylı gönderimleri vardır. Bu da, yan cümlelerin doğruluklarının çok da önemli olmadığı anlamına gelir. Kenny'nin verdiği örneği dikkate alırsak, “Kopernik gezegenlerin yörüngelerinin dairesel olduğuna inanmıştır” ve “Kopernik, Dünya'nın Güneş etrafında döndüğüne inanmıştır” cümlelerinin her ikisi de doğrudur. Ancak bu iki örnekte bulunan yan cümlelere bakacak olursak, birinci örnekteki yan cümlenin yanlış, ikincisinin ise doğru olduğunu görürüz (Kenny, 2000: 137). Yan cümlelerin doğruluk değeri farklı olsa da, örneklerin her ikisi doğru olmaya devam etmektedir. Çünkü yan cümlelerin dolaylı gönderimlere sahip olmaları söz konusudur.

Dolaylı alıntılarda, yan cümlelerin dolaylı gönderimlere sahip olması ve dolaylı gönderimlerin de cümlelerin olağan anlamları olması, yan cümlelerin, aynı doğruluk değerine sahip başka bir yan cümleyle değiştirildiğinde, içinde bulunduğu cümlenin doğruluk değerini değiştirebileceği anlamına gelir. Bu konuyu anlaşılır kılmak için, yine Kenny'nin verdiği örnekleri dikkate alalım. “Neptün Güneş'in etrafında dönmektedir” ile ‘Mars Güneş'in etrafında dönmektedir’ önermeleri doğru birer önermedir. Şimdi, bu önermeleri, dolaylı alıntıyla, “Kopernik, Neptün'ün Güneş etrafında döndüğüne inanmaktadır” ve “Kopernik, Mars'ın Güneş etrafında döndüğüne inanmaktadır” biçimine dönüştürelim (Kenny, 2000: 137). Her

iki önermede yer alan yan cümleler doğru olsa da, elde ettiğimiz ilk önerme yanlış, ikincisi ise doğrudur. Kopernik'in yaşadığı dönemde Neptün henüz keşfedilmediği için, ilk önerme yanlıştır. Dolayısıyla, yan cümlelerin doğruluk değerleri, içinde yer aldıkları önermelerin doğruluk değerlerine doğrudan etkide bulunamazlar. Frege bu konuyla ilgili şunları söyler:

Ana tümcecik ve bağlı tümcecik birlikte anlam olarak sadece tek bir düşünceye sahiptirler ve bütünü doğruluğu ne bağlı tümcecğin doğruluğunu ne de bağlı tümcecğin yanlışlığını içerir. Böylesi durumlarda bağlı tümcecik içindeki bir ifadenin aynı dural göndergeye sahip başka bir ifadeyle yerinin değiştirilmesine izin verilemez, ancak sadece aynı dural anlam gibi, aynı dolaylı göndergeye sahip olan bir ifadeyle onun yerinin değiştirilmesine izin verilebilir (Frege, 2015: 72).

Frege, yan cümlelerde olduğu gibi, onların içindeki adların yerine eşgöndermeli başka bir adı koyduğumuzda da, doğruluk değerinin aynı kalamayabileceğini düşünür (Kenny, 2000: 138). Örneği, 'Kolomb, Hindistan'a ayak bastığını düşünmüştü' cümlesinde, 'Hindistan' adının yerine, aynı gönderime sahip olan 'aslında Amerika olan kıta' ifadesini koyarsak, doğru olan önerme yanlış hale gelir. Çünkü Dünya'nın yuvarlak olmasından dolayı sürekli Batı'ya doğru giderse, Hindistan'a ulaşacağına inanan Kolomb, ayak bastığı yerin aslında Amerika kıtası olduğunu hiçbir zaman bilemedi. Yukarıdaki iki adın gönderimleri aynı olsa da, Kolomb bunu hiçbir zaman bilemediği için, bu iki adın yer değiştirmesi cümlenin doğruluk değerini değiştirir.

Frege, yan cümlelerin gönderimlerinin doğruluk değeri olmadığı şeklindeki düşüncesinin, bir emir, soru, amaç veya dilek bildiren cümlelerin dolaylı alıntıları için de geçerli olduğunu söyler. Örneğin, 'Fatih Sultan Mehmet, gemilerin karadan taşınabileceğine inanmıştır' ve 'Fatih Sultan Mehmet, gemilerin karadan taşınması emrini vermiştir' cümlelerini göz önünde bulunduralım. Öncelikle her iki önermenin benzer bir cümle yapısına sahip olduklarını ve cümlelerde aynı anlama sahip düşüncelerin olduğunu görebiliyoruz. Bu cümleleri doğrudan alıntıyla yazdığımızda, her iki cümlede yer alan "gemilerin karadan taşınması" düşüncesi tırnak içinde yazılacaktır ve ilk cümle bildirimsel kipte, ikincisi ise emir kipinde olacaktır (Kenny, 2000: 138). Frege'nin bu durumdan çıkardığı sonuç, bir emrin, ricanın ya da isteğin bir düşünce değil de, düşüncelerle aynı düzey-

de bulunan yapılar olduğudur. Dolayısıyla, Frege'ye göre, bir emir, rica, soru veya istek cümlesinin dolaylı gönderimleri (yani olağan anlamları) bir düşünce değil, emir, rica, soru veya istektir. Frege, aynı şekilde, “diye/için’ ile başlayan belirteçsel amaç tümcelerinden” de söz ederek, “bir amaç açıkça bir düşüncedir; dolayısıyla bu sözcüklere ait gönderim koşul kipidir” der (Frege, 2015: 68). Frege, ayrıca, bir yan cümlemin gönderiminin bir düşünce, emir, rica, soru veya amaç olması durumunda, o yan cümleye düşüncenin, emrin, ricanın, sorunun veya amacın özel adı olarak bakılabileceğini de düşünür (Frege, 2015: 69; Kenny, 2000: 139).

Frege, gönderimi bir doğruluk değeri olmayan sözcelerin üçüncü türünün, Russell'in belirli betimlemeler olarak adlandırdığı ifadeleri içeren cümleler olduğunu düşünür. Örneğin, ‘Modern kimyanın kurucusu olan kişi, Fransız’dır’ cümlesinde, ‘modern kimyanın kurucusu olan kişi’ ifadesi, Russell'in belirli betimleme olarak adlandırdığı bir sıfat cümlecigidir. Russell, bu cümleyi yüklem mantığını kullanarak analiz eder ve bu ifadeyi kabaca ‘yalnızca bir tek kişi modern kimyanın kurucusudur ve modern kimyanın kurucusu olan kişi de Fransız’dır’ cümlesine dönüştürerek analiz eder (Kenny, 2000: 139).

Frege'nin belirli betimlemelere yaklaşımı, Russell'in yaklaşımından oldukça farklıdır. Frege'nin anlam ve gönderim teorisi ile belirli betimlemeler konusunda yazmış olduğu makalelerinde Harun Rızatepe'nin haklı bir biçimde belirttiği gibi, Frege'nin teorisinde, “her isme en az bir *belirli betimleme* tekabül eder” (Rızatepe, 1990: 72). Yani, “her ad ile ilgili bir kavramlar öbeği vardır” (Rızatepe, 1991: 113). Dolayısıyla belirli betimlemeler, bir kavramı dile getirirler. “*Belirli betimlemelerin* tekabül ettikleri adların imledikleri bireyler bu *betimlemelerin* dile getirdikleri kavramları örnekleyen biricik bireylerdir. Böylece *adların* imlemleri o isme tekabül eden *belirli betimlemelerin* anlatımlarını örnekleyen bireyler olmaları ile belirlenir.” Belirli betimlemeleri, onların anlattıkları kavramlara bağlayan “dile getirildikleri dilin semantik kuralları”dır (Rızatepe, 1990: 72). Belirli betimlemeleri bu şekilde anlayan Frege, ‘modern kimyanın kurucu olan kişi’ gibi ifadeleri analiz ettiğinde, böylesi bir ifadenin ya da sıfat cümleciginin ne bir bağımsız düşünceye, ne de bir doğruluk değerine sahip olduğunu düşünür. Tam bir anlama sahip olmayan bir düşünceyi barındıran bu tür sıfat cümleciklerinin gönderimleri bir düşünce ya da doğruluk değeri

olmaktan ziyade, bir nesnedir; yani Lavoisier'dir (Kenny, 2000: 139).

Yukarıdaki cümlelerin, modern kimyanın kurucusu olan birinin bulunduğu düşüncesini içerdiğini söyleyebiliriz. Ancak 'modern kimyanın kurucusu olan kişi' ifadesinin gönderiminin olmadığını düşünen birisi, bu cümlelerin yanlış olduğunu düşünecektir. Ancak bu ifade yanlış olsa da, yine de bir anlama sahip olacaktır. Frege'nin sistemi açısından, buradaki sıkıntı, anlamlı olan bu ifadenin, neden bir düşünceyi ifade etmediğidir. Frege de bu durumun farkındadır. Ancak o, bu ifadenin, modern kimyanın bir kurucusu olan birinin olduğunu bildirmeyip, onu varsayıyordu. Frege'nin, bizlerin sonuç olarak çıkarmamızı istediği şey, yukarıdaki cümlelerin anlamının, 'modern kimyanın kurucusu olan kişi' ifadesinin bir gönderiminin bulunduğu düşüncesini içermediğidir. Yine, 'Lavoisier modern kimyanın kurucusudur' cümlesi de, 'Lavoisier' adının bir gönderiminin olduğunu varsayar. Bu yüzden böylesi bir varsayımı, cümlelerin anlamı olan düşüncenin bir parçası olarak değerlendiremeyiz. Eğer, belirli betimleme, içinde bulunduğu cümlelerin içerdiği düşüncenin bir parçası olsaydı, 'Lavoisier modern kimyanın kurucusudur' cümlesinin olumsuz, 'Lavoisier modern kimyanın kurucusu değildir veya Lavoisier'in bir gönderimi yoktur' şeklinde olurdu (Kenny, 2000: 140).

Frege'ye göre, 'Lavoisier modern kimyanın kurucusudur' ve 'Lavoisier modern kimyanın kurucusu değildir' önermeleri, 'Lavoisier' adının bir gönderiminin olduğunu eşit derecede varsayar. Bu durumda, bir cümlelerin, bir belirli betimlemeyi, anlamının bir parçası olarak içermesi ile bir cümlelerin, bir belirli betimlemeyi varsayması arasında bir farkın olduğunu kabul etmek gerekir. Böylece, Frege, Russell'in aksine, 'modern kimyanın kurucusu olan kişi Fransız'dır' cümlesinin, modern kimyanın kurucusu olan yalnızca bir kişinin olduğunu bildirmediğini, böyle birinin olabileceğini varsayıldığını ifade eder. Frege'nin önem göstermediği belirli betimlemeler, Russell'in sayesinde kapsamlı bir teoriyle ele alınmış ve bu teori, düşüncenin gerçek analizinin gerçekleştirilmesinin aracı haline gelmiştir. Ancak günümüzde Frege'nin yaklaşımının daha isabetli olduğunu pek çok filozof savunmaktadır (Kenny, 2000: 140).

Frege, görüldüğü gibi, sıfat cümlelerinin bir nesneye kesinlikle gönderimde bulduklarını söyleyemeyeceğimizi; ancak sıfat cümlelerin bir nesneye gönderimde bulunuyor gibi göründüklerini düşünür. Dolayısıyla

da, 'modern kimyanın kurucusu olan kişi Fransız'dır' cümlesi, 'modern kimyanın kurucusu olan kişi' düşüncesini içeriyor görünür. Ancak filozofa göre, "bu, dilin ve matematiksel analizin simgesel dilinin bile kendisinden tamamen bağımsız olamadığı bir kusurdan kaynaklanmaktadır" ve dahası bir gönderime sahipmiş gibi görünüp, hiçbir şeye işaret etmeyen simge bileşimleri de bu dillerde bulunabilir (Frege, 2015: 70). O, gönderimden yoksun ifadelerin, ancak bilimsel dillerin yapısı hakkındaki genel kurallarla bertaraf edileceğini düşünür (Kenny, 2000: 140).

Mantıksal olarak mükemmel bir dil (*Begriffsschrift*), daha önce ortaya konulmuş işaretlerden meydana gelen bir özel ad olarak dil bilgisi açısından iyi oluşturulmuş her ifade gerçekte bir nesneye işaret etmelidir ve bir gönderge sağlanmaksızın, bir özel ad olarak hiçbir yeni işaret ortaya konulmamalıdır, biçimindeki koşulları yerine getirmelidir (Frege, 2015: 70-71).

Frege, "*Fonksiyon ve Kavram*" başlıklı makalesinde de, "nesnelere uğraştığımızı inanırken kendimizi boş imlerle işlemler yaparken bulabiliriz ve işte bunun hiçbir zaman gerçekleşmemesi için çare aramalıyız" der (Frege, 2015: 16):

Eğer 'Θ' Güneş'in yerini tutuyorsa, 'Θ + 1'in neyin yerini tuttuğunun çıkarılabileceği kurallar koymak gerekir. Koyduğumuz kuralların ne olduğu nispeten önemsiz bir konu oluyor; ama bunu yapmamız için özü bağlamında gereklidir (Frege, 2015: 169-17).

Frege, "*Anlam ve Gönderim Üzerine*" başlıklı makalesinin sonunda, ulaştığı vargıları ele alır. Bu vargulardan biri, yan cümlelerin kendi anlamlarına ilişkin bir düşünceye değil de, ana cümlede ifade edilen düşüncenin bir parçasına sahip olduğu ve yan tümcenin gönderimin bir doğruluk değeri olmadığıdır. O, bunun nedeninin, "ya yan tümcedeki sözcüklerin dolaylı bir gönderime sahip olması", yani "gönderimin ... yan tümcenin bir düşüncesi olması, ya da belirsiz bir göstergenin bulunması nedeniyle, yan tümcenin yalnızca ana tümceyle birleştirildiğinde bir düşünceyi açıklaması" olduğunu ifade eder (Frege, 2015: 76). Frege, bütün yardımcı cümleler incelendiğinde, bütünün anlamına etkide bulunmaksızın bir yan cümle aynı doğruluk değerine sahip başka bir yan cümleyle değiştirilebildiği durumlarda, bu yan tümcenin anlamının tam bir düşünce olarak ortaya çıkabileceği koşuluna uymayan pek çok örnekle karşılaşabileceğimizi öne sürer. Frege'ye göre, bu koşula uymayan örneklerle karşılaşmanın nedeni,

yan tümcelerin basit anlamlara sahip olmamasıdır. O, bizlerin, her zaman, birisi tarafından ifade edilen bir ana cümleyi, psikolojik yasalara uygun olarak, ana tümcede ifade edilen sözcüklerle bağlantılı olan yardımcı düşüncelerle ilişkilendirdiğimizi ve “yardımcı düşüncelerin de ana düşünce- nin kendisi gibi ifade edilmesi” gerektiğini düşündüğümüzü öne sürer.

Bu suretle, tümcenin anlamı zenginleştirilir ve yardımcı tümcelerden daha yalın düşüncelere sahip olmamız gayet olasıdır. Çoğu durumda tümce bu şekilde anlaşılmalıdır, diğer durumlarda ise yardımcı düşüncenin tümcenin anlamına mı ait olduğu yoksa sadece ona eşlik mi ettiği kuşku olabilir (Frege, 2015: 76).

Frege, diğer taraftan, “*Anlam ve Gönderim Üzerine*” başlıklı makalesinin sonlarına doğru, vermiş olduğu örneklerle birlikte bir yan cümlenin, ana cümlenin doğruluk değerini etkilemeksizin, aynı doğruluk değerine sahip başka bir yan tümceyle yerinin değiştirilmemesinin esas nedenlerini açıklığa kavuşturduğunu düşünür. Frege’ye göre, bunun nedenleri şu şekilde ortaya çıkar:

(1) Yan tümce, bir doğruluk değerinin yerine geçmediğinde, yalnızca bir düşüncenin bir parçasını açıkladığı için;

(2) Yardımcı tümce bir doğruluk değerinin yerine geçmediğinde, ama böyle yapmakla yükümlü de olmadığında, onun anlamının bir düşüncüyü ve başka bir düşüncenin bir parçasını içermesi nedeniyle (Frege, 2015: 79).

Frege, ilk durumun “sözcüklerin dolaylı gönderimlerinde” ve “tümcenin bir parçasının özel ad olmayıp yalnızca belirsiz bir gösterge” olduğu durumlarda ortaya çıktığını söyler. İkinci durumda ise, ona göre, yan tümcenin hem olağan gönderiminde, hem de dolaylı gönderiminde titiz bir biçimde iki kez düşünülmesi gerekebileceğini öne sürer. Frege, buraya kadar öne sürdüğü şeylerden, bir cümlenin gönderiminin onun doğruluk değeri olduğu iddiasının, yan tümcelerin aynı doğruluk değerine sahip başka bir cümleyle yer değiştirilemediği durumlarca çürütüldüğünü düşünemeyeceğimizi öne sürer (Frege, 2015: 79).

Sonuç

Frege’yi modern dil felsefesinin kurucusu haline getiren “*Anlam ve Gönderim Üzerine*” başlıklı makalesi felsefe tarihi açısından oldukça önemli bir metindir. Özdeşlik ifadelerin kimi durumda bilgi verici, yani sentetik

olduğunu fark eden Frege, özdeşliğin ne türden bir ilişki olduğunu sorgularken bir açmazın içinde olduğunu görür. Bu açmaz, ya özdeşlik ifadelerini bilgi verici olmaktan çıkarıyor ya da bu ifadeleri adlara veya dilsel olgulara ilişkin bir bildirim indirgiyordu. Frege, 'Frege'nin Puzzle'ı olarak adlandırılan bu açmazdan kurtulabilmek için, anlam ve gönderimi birbirinden ayırır. Bu ayırmadan sonra, Frege, özdeşliğin, bir nesnenin farklı tanınma biçimleri arasındaki ilişki olduğunu ve bu farklı tanınma biçimlerinin önceden bilinemeyebileceğini ifade eder. Dolayısıyla, 'a = b' biçimindeki bir özdeşlik ifadesinde, 'a' ve 'b' adlarının aynı gönderime sahip olduğunu anlayabilmek için gözlem ve deneye başvurmak gerekir. Görüldüğü üzere, Frege'nin anlam ve gönderim arasında yapmış olduğu ayırım, 'a = a' ve 'a = b' biçimindeki özdeşlik ifadelerinin farklı epistemolojik statüde olduklarını güvence altına almaktadır.

Frege, anlam ve gönderim arasında yapmış olduğu ayırımı, sonrasında cümlelere de uygulamıştır. Frege'nin, daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi, cümlelerin anlamlarının, onların içerdiği düşünceler olduğunu; gönderimlerinin ise doğruluk değeri olduğunu savunduğunu görmüştük. Frege bu düşüncesinin neden makul olduğunu gerekçelendirir. O, bir cümlenin anlamının edebi eserler için yeterli olabileceğini, ancak bilimsel çalışmalar yapabilmek için cümlelerin anlamlarının, yani içerdikleri düşüncelerin tek başına yeterli olamayacağını, onların gönderimlerinin de dikkate alınması gerektiğini söyler. Yani, bilimsel araştırmalarda düşüncelerin doğru ya da yanlış olmaları önemli hale gelir. Dolayısıyla, bilimsel araştırma yapan kimseler zorunlulukla cümlelerin anlamlarından onların gönderimleri, yani doğruluk değerlerine geçerler.

Frege, sonrasında, bir cümlenin gönderiminin onun doğruluk değeri olduğu yollu düşüncesinin bazı durumlarda işlemediğini söyleyerek, bu durumların örneklerini ele alır. O, netice itibarıyla, doğrudan alıntı, dolaylı alıntı ve belirli betimlemeler içeren cümlelerin gönderimlerinin, onların doğruluk değeri olmadığı sonucuna ulaşır. O, bu noktada, bu tür cümlelerin gönderimlerinin onların olağan anlamları olduğunu ifade eder. Filozof, bu tür istisnai durumların anlam ve gönderim ayırımına halel getirmeyeceğini düşünür. Frege'nin bu tutumu oldukça anlaşılırdır. Zira anlam ve gönderim ayrımının cümlelere de uygulanabileceği düşüncesini tamamen çöpe atmak istemez.

Ezcümle, Frege anlam ve gönderim ayırımından söz edip bu ayırımın uygulama alanını genişleterek dil felsefesinin gidişatını belirler. Cümlelerin içerdikleri düşüncelerin, onların anlamları olduğunu ifade etmesi, anlamlar ile tasarımların (*vorstellung*) birbirinden farklı olduğunu ve bu tasarımlarla, anlam ve gönderim arasındaki ilişkiyi örneklendirmesi, iyi bir çevirinin sahip olduğu özelliklere vurgu yapması, belirli betimlemeler konusundaki görüşleriyle kendisinden sonraki filozoflar üzerinde etkiye bulunur. Filozof, aynı zamanda, anlam ve gönderim arasındaki ayrımla, kendi terminolojisindeki kafa karıştırıcı kavramları (mümkün bir yargının içeriği gibi) düzeltme imkanı bularak, kendi felsefe sistemini tutarlı hale getirir.

Kaynaklar

- Frege, G. (1969). *Begriffsschrift, a Formula Language, Modeled upon That of Arithmetic for Pure Thought* (trans. S. Bauer-Mengelberg). *From Frege to Gödel* (ed. J. van Heijenoort). Massachusetts: Harvard University Press.
- Frege, G. (1984). On Concept and Object (çev. Peter Geach). In B. McGuinness (ed.), *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (çev. M. Black, V. H. Dudman, P. Geach, H. Kaal, E-H. W. Kluge, B. McGuinness, R. H. Stothoff). Glasgow: Basil Blackwell. (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1892).
- Frege, G. (1988). Fonksiyon ve Kavram (çev. H. Ş. Elkatip). *Felsefe Tartışmaları*, 2.
- Frege, G. (2015). Anlam ve Gönderge Üzerine (çev. H. Kayıkcı). *Semantik* (der. M. Richard). Ankara: Gugukkuşu Yayınları.
- İnan, İ. (2013). *Dil Felsefesi*. İstanbul: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kennett, K. C. (2002). *Frege and the Logic of Sense and Reference*. New York & London: Routledge.
- Kenny, A. (2000). *Frege: An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy*. Oxford & Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Rızatepe, H. (1989). İmlleme Yolları. *Felsefe Tartışmaları*, 5.
- Rızatepe, H. (1990). İmlleme Konusunda İki Farklı Yaklaşım. *Felsefe Tartışmaları*, 8.
- Rızatepe, H. (1991). İmllemeyle İlgili Üç Görüş. *Felsefe Tartışmaları*, 10.

Öz: Frege, modern anlamda dil felsefesinin kurucusudur. O, öne sürdüğü pek çok düşüncesiyle, dil felsefesi çalışmalarının gündemini de belirler. O, dil felsefesini, felsefenin merkezine yerleştirerek, felsefe tarihinde bir devrim gerçekleştirir. Bu devrim, sadece Descartes'ın modern düşüncenin şafağında gerçekleştiği devrimle mukayese edilebilir. Frege'nin dil felsefecilerini en çok derinden etkilediği makalesi hiç kuşkusuz "Anlam ve Gönderim Üzerine"dir. Frege bu makalesinde ünlü anlam ve gönderim ayrımını gerçekleştirir. Yine Frege, bu makalede, anlam ve gönderim ayrımını cümle, yan cümle ve belirli betimlemeler içeren ifadelerle de uygular. Biz de çalışmamızda Frege'nin anlam ve gönderim ayrımına odaklanarak, bu ayrımı söz konusu ifadelerle nasıl uyguladığını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Anlam, gönderim, anlam ve gönderim ayrımı, düşünce, doğruluk değeri, özel ad.

^[1] Bu makale, yazarın Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı *Gottlob Frege'nin Dil Felsefesi ve Mantık Anlayışı* adlı doktora tezinden hazırlanmıştır.

